

นาคคติในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

The Concept of Naga in the Scriptures of Theravada Buddhism

¹ดร.ภัทธชัย อุทาพันธ์, ²พระมหารุ่งเรือง รักษิตธมโม, ดร

Dr.Phattharachai Uthphun, Phramaha Rungrueang Rakkhitadhammo, Dr.

¹อาจารย์ผู้รับผิดชอบหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มมร. วิทยาเขตอีสาน

²อาจารย์ประจำหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มมร. วิทยาเขตอีสาน

Email: phattrachan@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1. เพื่อศึกษาเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของพญานาค 2. เพื่อวิเคราะห์เกี่ยวกับพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า พญานาค แปลว่า งูใหญ่ ไม่กากระทิง ประเสริฐ มีความสำคัญกับผู้นับถือ มักปรากฏในพุทธสถาน โบสถ์ สระน้ำ บันได ภาพวาด และยังได้ปรากฏหลักฐานในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ในด้านการให้ทาน การบูชาพระพุทธเจ้า และการปฏิบัติธรรม

Abstract

The objectives of this article were: 1) to study about the meaning and the importance of the Naga and 2) to analyze about the Naga in the Theravada Buddhist Scriptures. The results indicated that Naga; the big snake was important to the worshipers. Naga often appeared in Buddhist places; chanting halls, ponds, stairs, paintings, and also appeared in the Theravada Buddhist scriptures, in the phase of offering the alms, worship the Buddha and Practice the Dharma.

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงความเชื่อในโลกนี้ ล้วนมีความเชื่อในทศนะที่แตกต่างกันไป ตามสภาพความเป็นอยู่ วิถีชีวิต ภาวะสิ่งแวดล้อมทางสังคม ตลอดจนถึงหลักการทางศาสนาที่หล่อหลอมกล่อมเกล่าจิตใจและขัดเกลากิเลสให้เบาบางออกไปจากจิตใจตนจนถึงภาวะบริสุทธิ์ของจิตใจ โดยเฉพาะหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา นอกจากหลักคำสอนที่เป็นจริงแล้ว ภายใต้วาระธรรมทั้งหลาย ก็ยังมีทศนะความเชื่อที่ฝังลึกลงในจิตใจของ

ผู้คนเช่นกัน ดังความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องพญานาค ที่เกิดขึ้นมีมายาวนานนับตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน จนชาวพุทธไม่อาจปฏิเสธความจริงของความเชื่อในทัศนะนี้ได้

อาศัยทัศนะเกี่ยวกับเรื่องพญานาคดังกล่าว ผู้เขียนจึงสนใจเขียนบทความเกี่ยวกับนาคคติในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีการศึกษาตามวัตถุประสงค์ 2 ประการ ดังนี้ 1. เพื่อศึกษาเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของพญานาค 2. เพื่อวิเคราะห์เกี่ยวกับพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเนื้อหาในประเด็นการศึกษาทั้งหมดนั้น ผู้เขียนได้แสดงรายละเอียดเรียงเป็นลำดับข้อๆ ดังนี้

ความหมายและความสำคัญของ “พญานาค”

ความหมายโดยทั่วไปมักเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว ตามนิยามคำศัพท์ ความเชื่อ ความศรัทธาในการนับเคารพนับถือจึงเป็นความหมายที่ปรากฏอยู่ในจิตใจของแต่ละคน ในที่นี้จึงได้ให้ความหมายตามหลักทางวิชาการ ดังนี้

คำว่า “นาค” (Naga) ในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ได้แบ่งออกเป็นหลายจำพวก ได้แก่

1. นาค (นาก, นากคะ) น. งูใหญ่มีหงอนเป็นสัตว์ในนิยาย (ป., ส.)
2. นาค, นาคา (นาก) น. ชื่อชนเผ่าหนึ่งอยู่บริเวณเทือกเขานาคทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียและทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศพม่า มีหลายสาขา เช่น อาโอนาคา กูกินาคา
3. นาค (นาก) น. ช้าง (ป.)
4. นาค น. ไม้กักระทิง
5. นาค น. ผู้ประเสริฐ, ผู้ไม่ทำบาป ใช้เรียกคนที่ไปอยู่วัดเตรียมที่จะบวชหรือกำลังจะบวช (ป., ส.) (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2542, หน้า 573)

นอกจากนั้น ในพจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ ได้ให้ความหมายของคำว่า “นาค” มีรากศัพท์ 2 ประการ คือ มาจากคำว่า Snake คือ งู หรือ Smail คือ ทาก เป็นศัพท์ที่ไม่ใช่ศัพท์ของชาวอารยัน แต่ถูกทำให้เพี้ยน โดยการนำเอาไปเปรียบกับรากศัพท์แบบแรก ซึ่งความหมายนั้นจะหมายถึง นาค ซึ่งมีบทบาททางเทพนิยายในศาสนาพุทธ มีอิทธิฤทธิ์มหัศจรรย์และมีกำลังมาก และอาจหมายถึงความแข็งแรงอดทน (พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ, อ้างใน อนันญา ปานจิ้น, 2553, บทคัดย่อ. หน้า 9)

กำเนิดพญานาค

คำว่า “นาค” หรือ พญานาค (อังกฤษ :Nāga, สันสกฤต :नाग) เป็นความเชื่อในภูมิภาคเอเชียใต้ และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเรียกชื่อต่างกัน แต่มีลักษณะร่วมกันคือ เป็นงูขนาดใหญ่มีหงอน เป็นสัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ ความมีวาสนา อีกทั้งยังเป็นสัญลักษณ์ของบันไดสู่จักรวาลอีกด้วย ต้นกำเนิดความเชื่อเรื่องพญานาคน่าจะมาจากอินเดีย ด้วยมีปกรณัมหลายเรื่องเล่าถึงพญานาค โดยเฉพาะในมหากาพย์มหาภารตะ นาคถือเป็นปรปักษ์ของครุฑ ส่วนในตำนานพุทธประวัติ ก็เล่าถึงพญานาคไว้หลายครั้งด้วยกัน

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังมีตำนานเรื่องพญานาคอย่างแพร่หลาย ชาวบ้านในภูมิภาคนี้มักเชื่อกันว่าพญานาคอาศัยอยู่ในแม่น้ำโขง หรือเมืองบาดาล และเชื่อกันว่าเคยมีคนเคยพบรอยพญานาคขึ้นมาในวันออกพรรษา โดยจะมีลักษณะคล้ายรอยของงูขนาดใหญ่ ลักษณะของพญานาคตามความเชื่อในแต่ละภูมิภาคจะแตกต่างกันไป แต่พื้นฐานคือพญานาคนั้นมีลักษณะตัวเป็นงูตัวใหญ่มีหงอนสีทอง และตาสีแดง เกล็ดเหมือนปลา มีหลายสีแตกต่างกันไปตามบาร์มี บ้างก็มีสีเขียว บ้างก็มีดำ หรือบ้างก็มี 7 สีเหมือนสีของรุ้ง และที่สำคัญคือนาคตระกูลธรรมดาจะมีเศียรเดียว แต่ตระกูลที่สูงขึ้นไปนั้นจะมีสามเศียร ห้าเศียร เจ็ดเศียรและเก้าเศียร นาคจำพวกนี้จะสืบเชื้อสายมาจากพญาเศษนาคราช (อนันตนาคราช) ผู้เป็นบัลลังก์ของพระวิษณุ نارายณ์ ปรมนาท ณ เกษียรสมุทร อนันตนาคราชนั้นเล่ากันว่ามียักษ์ใหญ่โตมหึมาที่มีความยาวไม่สิ้นสุด มีพันศีรษะ พญานาคนั้นมีทั้งเกิดในน้ำและบนบก เกิดจากครรภ์และจากไข่ มีอิทธิฤทธิ์สามารถบันดาลให้เกิดคุณและโทษได้ นาคนั้นมักจะแปลงร่างเป็นมนุษย์รูปร่างสวยงาม

1. ตระกูลพญานาค

พญานาคเป็นเจ้าแห่งงู แต่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ แต่ก็จัดอยู่ฝ่ายสุคติภูมิอยู่สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา พญานาคแบ่ง ออกเป็น 4 ตระกูลใหญ่ คือ

- 1.1 ตระกูลวิรูปักษ์ พญานาคตระกูลสีทอง
- 1.2 ตระกูลเอราปถะ พญานาคตระกูลสีเขียว
- 1.3 ตระกูลฉัพพยาปุตตะ พญานาคตระกูลสีรุ้ง
- 1.4 ตระกูลกัณหาโคตมะ พญานาคตระกูลสีดำ

2. ลักษณะการเกิดพญานาค

พญานาคเกิดได้ทั้ง 4 แบบ คือ

- 2.1 แบบโอปปาติกะ เกิดแล้วโตทันที ผุดเกิดสำเร็จเป็นตัวเป็นตน เช่น พรหม เทวดา เปรต หรือสัตว์นรกทั้งปวง

- 2.2 แบบสังเสทชะ เกิดจากเหงื่อโคล สิ่งหมักหมม ในเปลือกในนม ในที่
ชื้นและหรือด้วยเหงื่อโคลโดยไม่อาศัยฟองไข่ และ
ครรภ์ของมารดาคือเกิดนอกครรภ์ เช่น หนองหรือ
เชื้อแบคทีเรีย
- 2.3 แบบชลาพุชะ เกิดจากครรภ์ อย่างสัตว์เลี้ยงลูกด้วยน้ำนม
- 2.4 แบบอัมชชะ เกิดจากฟองไข่

พญานาคชั้นสูงเกิดแบบโอปปาติกะ เป็นชนชั้นปกครอง ที่อยู่ของพญานาคมี
ตั้งแต่ในแม่น้ำ หนอง คลอง บึงต่างๆ ในอากาศ จนไปถึงสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา พวก
พญานาคอยู่ในการปกครองของท้าววิรูปักษ์ ผู้ปกครองสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาด้านทิศ
ตะวันตก เหตุที่มากเกิดเป็นพญานาคเพราะทำบุญเจือด้วยราคะ

3. พญานาคในทัศนะฮินดู

ชาวฮินดูถือว่า นาคเป็นผู้ใกล้ชิดกับเทพองค์ต่างๆ เป็นเทพเจ้าแห่งน้ำ เช่น
อนันตนาคราช ที่เป็นบัลลังก์ของพระนารายณ์ ตรงกับความเชื่อของลัทธิพราหมณ์ ที่
เชื่อว่า นาค เป็นเทพแห่งน้ำ เช่นปีนี้ นาคให้น้ำ 1 ตัว แปลว่า น้ำจะมาก จะท่วมที่ทำการ
เกษตร ไร่นา ถ้าปีไหน นาคให้น้ำ 7 ตัว น้ำจะน้อย ตัวเลขนาคให้น้ำจะกลับกันกับ
เหตุการณ์ เนื่องจาก ถ้านาคให้น้ำ 7 ตัว น้ำจะน้อยเพราะนาคกลืนน้ำไว้

4. พญานาคในทัศนะไทย

กล่าวถึงพญานาคที่มีความเกี่ยวข้องกับไทย เรามักจะเห็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับ
นาคได้เสมอ ในงาน จิตรกรรม ประติมากรรม และหัตถกรรม นาคเป็นส่วนประกอบที่
สำคัญทางสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะตามอาคารวัดต่าง ๆ หลังคาอาคารที่สร้างขึ้น
สำหรับสถาบันพระมหากษัตริย์ และสถาบันศาสนา ตามคตินิยมที่ว่า นาคยิ่งใหญ่คู่ควร
กับสถาบันอันสูงส่ง เช่น นาคสะดุ้ง ที่ทอดลำตัวยาวตามบันได นาคลายอง ที่ทำเป็น
ป้านลมหลังคาโบสถ์ ที่ต่อเชื่อมกับนาคสะดุ้ง นาคเปื้อน นาคจำลอง และนาคหันต์ คัน
ทวยรูปพญานาค

พญานาคภาคเหนือ มีตำนานเกี่ยวกับพญานาคอยู่เช่นกัน ดังในตำนานสิงหนวัติ
ซึ่งเป็นตำนานเก่าแก่ของทางภาคเหนือเอง "เมื่อเจ้าเมืองสิงหนวัติอพยพคนมาจากทาง
เหนือ พญานาคแปลงกายมาช่วยชี้ที่ตั้งเมืองใหม่ และขอให้อยู่ในทิศพิธราชธรรม พอตก
กลางคืนก็ขึ้นมาสร้างคูเมืองเป็นเมืองนาคพันธุสิงหนวัติ ต่อมายกทัพปราบเมืองอื่นได้
และรวมดินแดนเข้าด้วยกันจึงเปลี่ยนชื่อเป็น แคว้นโยนกนคร ต้นวงศ์ของพญามังรายผู้
ก่อกำเนิดอาณาจักรล้านนานั้นเอง"

พญานาคในภาคอีสาน ตามตำนานความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในภาคอีสาน เป็นความเชื่อที่มีมายาวนานผูกพันกับพระพุทธศาสนาแถบลุ่มแม่น้ำโขงทั้งทางฝั่งไทย และลาว โดยความเชื่อในปัจจุบันมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาและพญานาคที่ปรากฏให้เห็นชัดเจน ได้แก่ 1. คำชะโนด ตำนานทางเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์และเมืองบาดานของพญานาค ที่บนโลกนี้มีเพียง 3 สถานที่ และหนึ่งในนั้นคือคำชะโนด ตั้งอยู่ที่ อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี ตำนานกล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างพญานาค คือสุทโธ นาคและสุวรรณนาคจนพระอินทร์ทราบเรื่อง จึงสั่งให้พญานาคทั้งสองแข่งกันสร้าง แม่น้ำขึ้นคนละสายในที่สุด สุทโธนาครสร้างแม่น้ำได้สำเร็จก่อน (คือแม่น้ำโขงในปัจจุบัน) จึงเป็นผู้ชนะและสุทโธนาครก็ได้ขอทางขึ้นลง ระหว่างเมืองบาดาลกับเมืองมนุษย์ไว้อีก 3 แห่ง หนึ่งในนั้นก็คือ คำชะโนด ซึ่งมีต้นชะโนดขึ้นเป็นสัญลักษณ์ โดยให้สุทโธนาครพร้อมบริวารสามารถกลายร่างเป็นมนุษย์และตั้งบ้านเมืองปกครองอยู่ที่คำชะโนดสืบมา 2. ถ้า ดินเพียง หรือ ถ้าพญานาค ตำนานลึกลับถึงถ้าที่เชื่อมต่อโลกมนุษย์และโลกบาดาน ดินแดนแห่งพญานาค ถ้าเพียงดินเป็นถ้าที่อยู่ใต้ดินลงไปบริเวณวัดวัดถ้าเพียงดิน หรือวัดถ้าศรีมิ่งคล ตั้งอยู่ที่ บ้านดงตอง ต.ผาตั้ง อ.สังขม จ.หนองคาย โดยเชื่อว่า ถ้านี้ สามารถเดินเชื่อมต่อลงไปได้แม่น้ำโขงผ่านไปยังประเทศลาวได้ โดยใช้เวลา 9 วัน 9 คืน

นอกจากนี้ยังเชื่อว่าสามารถเชื่อมต่อไปยัง คำชะโนด ที่จังหวัดอุดรธานีได้ด้วย โดยมีเรื่องเล่าว่า ในถ้าแห่งนี้เป็นเส้นทางที่พระธาตุจกจากลาวใช้ข้ามฝั่งลอดใต้แม่น้ำโขง มายังประเทศไทย เหตุที่หลายคนเรียกถ้านี้ว่า ถ้าพญานาค มาจากตำนานความเชื่อที่ว่า ที่แห่งนี้เส้นทางเข้าออกของธิดาพญานาค ซึ่งมาหลงรักเจ้าชายของเมืองโลกมนุษย์ แต่ ครั้นพอถึงวันออกพรรษา ธิดาพญานาคต้องกลับสู่เมืองบาดาลเพื่อไปเล่นน้ำกับพญานาค ด้วยกัน เจ้าชายตามมาพบว่าคนรักของตนเป็นพญานาคจึงขอตัดขาดจากกันที่ถ้าแห่งนี้ 3. วัดไทย และ ถ้าพญานาค ถ้าพญานาค หรือ ถ้าเมืองบาดาลจำลอง ตั้งอยู่ที่ วัดไทย อ. โพนพิสัย จ.หนองคาย ตามความเชื่อโบราณ เชื่อว่าเมืองหลวงของพญานาคอยู่บริเวณ แม่น้ำโขงหน้าวัดไทย ในคืนหนึ่ง เจ้าอาวาสวัดไทยได้ฝันว่ามีหญิงชาย ร่างกายสีดำมา นิมนต์ให้สร้างสัญลักษณ์ประจำเมืองบาดาล หรือเมืองพญานาคไว้เมืองมนุษย์ ณ บริเวณ วัดไทย จึงได้ก่อสร้างเป็นอุโมงค์รูปพญานาค สูง 19 เมตร ทางเข้าจะเชื่อมเข้าไปใน ลำตัวของพญานาค ภายในแบ่งเป็น ถ้าจำลอง 7 ห้อง แต่ละห้องแสดงถึงเรื่องราวของ เมืองบาดาล 4. แก่งอาฮง แม่น้ำโขงมีความยาวกว่าสี่พันกิโลเมตร ทอดตัวไหลผ่านถึง 6 ประเทศ ใครเลยจะรู้ว่าจุดที่ลึกที่สุดของแม่น้ำโขง หรือที่เรียกว่าสะดือแม่น้ำโขง ตั้งอยู่ที่ แก่งอาฮง จ.บึงกาฬ ประเทศไทยเรานั่นเอง ที่ได้สะดือแม่น้ำโขงนั้นมีถ้าขนาดใหญ่ เชื่อว่า เป็นเมืองหลวงของพญานาค ถือว่าเป็นจุดศูนย์กลางการปกครองนาคพิภพ โดยถ้าแห่งนี้

สามารถใช้สัญลักษณ์ไปฝั่งลาวได้ซึ่งจะไปทะเลที่ภูงู ส่วนทางออกอีกด้านคือ คำชะโนด 5. สรรพคุณ หรือ สรรพคุณ สรรพน้ำที่มีตำนานอันเก่าแก่ตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง ตั้งอยู่ที่ วัดพระธาตุบังพวน อ.เมือง จ.หนองคาย ตำนานกล่าวว่า เมื่อครั้งได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า มาบรรจุไว้ในองค์พระธาตุได้เกิดปรากฏการณ์ประหลาด มีสายน้ำพวยพุ่งออกมาจากพื้นดิน พระมหาเทพหลวง ได้สังเกตเห็นว่ามีสายน้ำพุ่งขึ้นมาตลอดเวลาจากปล่องภูพานาค ที่เฝ้ารักษาพระธาตุบังพวน จึงได้ชักชวนญาติโยมขุดสระรองรับน้ำเอาไว้ และสร้างรูปปั้นพญานาค 7 เศียรไว้กลางสระแห่งนี้ 6. พระธาตุกลางน้ำ หรือ พระธาตุหล้าหนอง พระธาตุกลางน้ำ ตั้งอยู่กลางแม่น้ำโขง เขตเทศบาลหนองคาย โดยตำนานกล่าวถึง การอัญเชิญพระธาตุของพญานาคเมื่อกว่า 200 ปีก่อน เมื่อ 200 ปีก่อน เกิดเหตุการณ์องค์พระธาตุพังหลายลงกลางแม่น้ำโขง ทำให้ชาวเมืองหนองคายเชื่อว่า เป็นเพราะอิทธิฤทธิ์ของพญานาค ทำการอันเชิญพระธาตุไปประดิษฐานที่ถ้ำบาดาลไว้มิให้สูญหาย ซึ่งในช่วงหน้าแล้ง จะปรากฏพระธาตุที่ไผ่พ้นจากแม่น้ำโขง 7. หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย ตำนานพระพุทธรูปหนึ่งเดียวที่พญานาคได้มาร่วมสร้างหลวงพ่พระใสประดิษฐานอยู่ ณ วัดโพธิ์ชัย ตั้งอยู่ในเขต อ.เมือง จ.หนองคาย ตำนานกล่าวว่า ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ทรงมีพระราชธิดา 3 พระองค์ พระธิดาทรงขอพรจากราชบิดา เพื่อสร้างพระพุทธรูปประจำพระองค์ขึ้น โดยมีข้าราชการและชาวบ้าน ได้ระดมช่างกำลังคนมาช่วยกันสร้าง การหล่อทองเป็นไปด้วยความยากลำบากใช้เวลาหล่อทองถึง 7 วัน 7 คืน แต่ทองก็ยังไม่ละลาย ทำให้ไม่สามารถประกอบพิธีเททองหล่อพระพุทธรูปตามขั้นตอนได้ เข้าวันที่ 8 ตอนใกล้เพลในขณะที่หลวงตากับแฉกร้อยกำลังช่วยสุบลมหล่อทองอยู่นั้น ก็ปรากฏมีชีปะขาวคนหนึ่งอาสาช่วย หลวงตากับสามแฉกรจึงหยุดพักและขึ้นไปฉันท์เพล เวลานั้นชาวบ้านก็ต่างแปลกใจที่เห็นชีปะขาวจำนวนมากมายกกำลังเททองหล่อพระพุทธรูปอยู่ จากนั้นทองทั้งหมดได้ถูกเทลงในเบ้าหล่อทั้ง 3 เบ้าเรียบร้อยแล้วและชีปะขาวได้หายตัวไป ชาวบ้านเชื่อกันว่า เหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นนี้ เป็นอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของเหล่ากายทิพย์พญานาคที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา เป็นผู้สร้างพระพุทธรูปในครั้งนั้น

นอกจากสถานทั้งเจ็ดแห่งที่กล่าวถึงแล้วนั้นยังมีสถานที่อีกหลายแห่งที่เกี่ยวข้องถึงเรื่องพญานาค เช่น พญานาคทั้งเจ็ดผู้พิทักษ์องค์พระธาตุพนม อ.ธาตุพนม จ.นครพนม พญาทะนะมูลนาคราช พญานาคแห่งลำน้ำมูล วัดป่าปากโดม อ.พิบูลมังสาหาร จ.อุบลราชธานี

กล่าวถึงพญานาคดังกล่าวแล้วล้วนมีส่วนร่วมในตำนานอย่างชัดเจน เช่น ผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงเชื่อว่า แม่น้ำโขงเกิดจากการแกตัวของพญานาค นอกจากนี้

ยังรวมถึงบั้งไฟพญานาค โดยมีตำนานว่าในวันออกพรรษาหรือเป็นวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พญานาคแห่งแม่น้ำโขงต่างขึ้นชมยินดี จึงจุดบั้งไฟ (บั้งไฟพญานาค) ถวายการเสด็จกลับของพระพุทธเจ้าจนกลายเป็นประเพณีทุกปี และเนื่องจากเชื่อว่าพญานาคเป็นเจ้าบาดาล เป็นผู้ให้กำเนิดน้ำ ดังนั้นเมื่อชาวนาจะทำพิธีแรกไถนา จึงต้องควั่น เดือน ปี และทิศที่จะบ้ายหน้าควายเพื่อไม่ให้ควายลากลไถไปในทิศที่ทวนเกล็ดนาค ไม่อย่างนั้นการทำนาจะเกิดอุปสรรคต่างขึ้น ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงเป็นตำนานสืบสานประเพณีต่าง ๆ ของคนแถบลุ่มแม่น้ำโขงมักเกี่ยวข้องกับพญานาคกันทั้งนั้น เพราะพญานาค หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตร และความเป็นอยู่ของมนุษย์

พญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

กล่าวถึงเรื่องของพญานาคนั้น พระพุทธศาสนาได้แสดงหลักฐานไว้มากมายหลายเรื่อง ซึ่งมักจะพบเห็นรูปปั้นหน้าโบสถ์ ในสระน้ำตามวัดต่างๆ บันไดขึ้นสู่วัดในพุทธศาสนาที่เป็นพญานาค และภาพวาดเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธอีกหลายแง่มุม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ความสำคัญของพญานาคกับพุทธศาสนา

เมื่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสรู้ธรรมพิเศษแล้ว ก่อนเสด็จไปตามเมืองต่างๆ เพื่อแสดงธรรมเทศนา เมื่อครั้งเสวยวิมุตติสุขได้เสด็จออกจากร่มไม้ชพาลนิโครธ ไปยังร่มไม้จิกชื่อ "มุจลินท์" ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข อยู่ 7 วัน คราวเดียวกันนั้นมีฝนตกพรำๆ ประกอบไปด้วยลมหนาวตลอด 7 วัน ได้มีพญานาคชื่อมุจลินทร์ เข้ามาวางด้วยขนด 7 รอบพร้อมกับแผ่พังพานปกพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะป้องกันฝนตกและลมมิให้ถูกพระวรกาย หลังจากฝนหายแล้ว คลายขนดออก แปลงเพศเป็นชายหนุ่มยืนเฝ้าที่เบื้องพระพักตร์ ด้วยความศรัทธาอย่างแรงกล้า

ความเชื่อดังกล่าว ทำให้เป็นที่มาของการสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรก แต่มักจะสร้างแบบพระนั่งบนตัวพญานาค ซึ่งดูเหมือนว่าเอาพญานาคเป็นบัลลังก์ เพื่อให้เกิดความสง่างาม และทำให้คิดว่า พญานาค คือผู้คุ้มครองพระศาสดา พญานาค เป็นสะพาน (สายรุ้ง) ที่เชื่อมโลกมนุษย์กับสวรรค์ หรืออีกชื่อหนึ่งก็คือ โลกศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อที่ว่า พญานาค กับ รุ้ง เป็นอันเดียวกัน ก็คือสะพานเชื่อมโลกมนุษย์กับสวรรค์นั่นเอง

นาคสะดุ้ง ซึ่งเป็นประติมากรรมที่ราวบันไดโบสถ์นั้นได้สร้างขึ้นตามความเชื่อถือ "บันไดนาค" ก็ด้วยความเชื่อดังกล่าว แม้ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจาก

ดาวตึงส์ ก็โดยบันไดแก้วมณีสีรุ้ง ที่เทวดาเนรมิตขึ้นและมีพญานาคจำนวน 2 ตน เอาหลังหนุนบันไดไว้

คำว่า “ตุง” ในวัฒนธรรมของล้านนาและพม่า ก็เชื่อกันว่าคลี่คลายมาจากพญานาค และหมายถึงบันไดสู่สวรรค์ ความเชื่อของชาวฮินดู ก็ถือว่า นาคเป็นสะพานเชื่อมภาวะปกติกับที่สถิตของเทพ ทางเดินสู่วิษณุโลก เช่น ปราสาทนครวัด จึงทำเป็นพญานาคราชที่ทอดยาวรับมนุษย์ตัวเล็ก ๆ สู่โลกแห่งความศักดิ์สิทธิ์ หรือบั้งไฟของชาวอีสานที่ทำกันในงานประเพณีเดือนหก ก็ยังทำเป็นลวดลาย และเป็นรูปพญานาค พญานาคนั้นจะถูกส่งไปบอกแกนบนฟ้าให้ปล่อยฝนลงมา ในสมัยพระพุทธเจ้า มีพญานาคตนหนึ่งนั่งฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้วได้เกิดศรัทธา จึงได้แปลงกายเป็นมนุษย์ขอบวชเป็นพระภิกษุ แต่อยู่มาวันหนึ่งเข้านอนในตอนกลางวัน หลังจากหลับแล้วมนต์ได้เสื่อมกลายเป็นงูใหญ่ จนพระภิกษุรูปอื่นไปเห็นเข้า ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงทราบจึงให้พระภิกษุนาคนั้นสึกออกไป เพราะเป็นสัตว์เดรัจฉาน นาคตนนั้นผิดหวังมาก จึงขอถวายคำว่า “นาค” ไว้ใช้เรียกผู้ที่เข้ามาขอบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นอนุสรณ์ในความศรัทธาของตน ต่อจากนั้นมาพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติไม่ให้สัตว์เดรัจฉาน ไม่ว่าจะ เป็นนาค ครุฑ หรือสัตว์อื่นๆ บวชอีกเป็นอันขาด และก่อนที่อุปัชฌาย์จะอุปสมบทให้แก่ผู้ขอบวชจะต้องถาม อันตรายกกรรม หรือข้อขัดข้องที่จะทำให้ผู้นั้นบวชเป็นพระภิกษุไม่ได้ รวม 8 ข้อเสียก่อน ในจำนวน 8 ข้อนั้น มีข้อหนึ่งถามว่า "มนุษย์โสสิ ท่านเป็นมนุษย์หรือเปล่า" และจึงเรียกการบวชนี้ว่า "บวชนาค"

2. ความสำคัญของพญานาคในพระไตรปิฎก

กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาค นอกจากจะปรากฏในตำรา คัมภีร์ต่างๆ แล้ว พญานาคยังมีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาหลายแห่ง อันเป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาท และอรรถกถาต่างๆ ดังต่อไปนี้

ในอรรถกถาพระวินัย สมันตปาสาทิกา มหาวิภังควรรณา (หน้า 202) ในการอธิบายพระพุทธคุณบทว่า “ปฐิมมสารถิ” พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นที่ทรงพระนามว่า ปฐิมมสารถิ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ยังบุรุษผู้พอจะฝึกได้ให้เล่นไป มีอธิบายไว้ว่า ย่อมฝึก คือแนะนำ สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ก็ดี มนุษย์ผู้ชายก็ดี อมนุษย์ผู้ชายก็ดี ผู้ที่ยังมิได้ฝึก ควรเพื่อจะฝึกได้ ชื่อว่า ปฐิมมา ในคำว่า ปฐิมมสารถิ นั้น แม้สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้มีอายุน้อยนี้ คือ อปาลานาคราช จุโฬธนาคราช มโฬธนาคราช อัคคิสิขนาคราช ฐุมสิขนาคราช อาลาพนาคราช ช้างชื้อธนบาลก์ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฝึกแล้ว คือทรงทำให้สิ้นพยศแล้วให้ตั้งอยู่ในสภาวะและศีลทั้งหลาย

อรรถกถาปาสาสิสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (เล่ม 1 ภาค 2 หน้า 456) ได้กล่าวถึงพญานาคไว้ว่า เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จไปยังริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แล้ววางถาดทองไว้ริมฝั่งลงสร่งน้ำเสด็จขึ้นแล้ว ทรงปั้นข้าวมธุปายาสจำนวน 49 ก้อน เสวยข้าวมธุปายาสแล้วทรงเสียดายว่า “ถ้าเราจะเป็นพระพุทธเจ้าวันนี้ ขอถาดจงลอยทวนกระแสน้ำดังนี้” แล้วทรงเหวี่ยงถาดไป ถาดก็ลอยทวนกระแสน้ำแล้วหยุดหนอยหนึ่ง เข้าไปสู่ภพของ ท้าวกาฬนาคราช วางทับถาดของพระพุทธเจ้า 3 พระองค์

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก (เล่ม 3 ภาค 1 หน้า 115) กล่าวไว้ทำนองเดียวกันว่า พระโพธิสัตว์ครั้งเสวยข้าวปายาสนั้นแล้ว จับถาดทองทรงอธิษฐานว่า ถ้าเราจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในวันนี้ไซ้ริ ถาดของเราใบนี้จงลอยทวนกระแสน้ำไป ถ้าจักไม่ได้เป็นจงลอยไปตามกระแสน้ำ ครั้นทรงอธิษฐานแล้วได้ลอยถาดไป ถาดนั้นลอยตัดกระแสน้ำไปถึงกลางแม่น้ำ ณ ที่ตรงกลางแม่น้ำนั้นแลได้ลอยทวนกระแสน้ำ ไปสิ้นสถานที่ประมาณ 80 ศอก เปรียบเหมือนม้าซึ่งเพียบพร้อมด้วยฝีเท้าอันเร็วไวฉะนั้น แล้วจมลงที่น้ำวนแห่งหนึ่งจมลงไปถึงภพของกาลนาคราช กระทบถาดเครื่องบริโภคนของพระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์ มีเสียงดังกรีก ๆ แล้วได้วางรองอยู่ใต้ถาดเหล่านั้น กาลนาคราช ครั้นได้สดับเสียงนั้นแล้ว กล่าวว่า เมื่อวานนี้พระพุทธเจ้าทรงบังเกิดแล้วองค์หนึ่ง วันนี้บังเกิดอีกองค์หนึ่ง จึงได้ยืนกล่าวสดุดีด้วยบทหลายร้อยบท ได้ยินว่า “เวลาที่มหาปฐพีงอกขึ้นเต็มท้องฟ้า ประมาณหนึ่งโยชน์สามคาวุต ได้เป็นเสมือนวันนี้ หรือวันพรุ่งนี้แก่ กาลนาคราช นั้น” อายุของกาลนาคราชยืนยาวมาก เพราะหากถือตามนี้หนึ่งพุทธันดร เท่ากับ 1 วันของพญานาค

พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท (เล่ม 1 ภาค 2 ตอน 1 หน้า 119) บรรยายไว้ว่า เวลาเย็นทรงรับหญ้าที่นายโสตถิยะถวาย มีพระคุณอันพระยาภานาคราชชมเชยแล้ว เสด็จสู่ควงไม้โพธิ ปฏิญาณว่า "เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ ตลอดเวลาที่จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ด้วยการไม่เข้าไปถือมัน"

อรรถกถารัฐบาลสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก (เล่ม 2 ภาค 2 หน้า 48) ได้กล่าวถึงพญานาคเคยถวายทานแต่พระพุทธเจ้าว่า “ครั้งนั้นกุกุมพีทั้งสองนั้นทำการบำรุงดาบสเหล่านั้นจนตลอดชีวิต เมื่อเหล่าดาบสบริโภค แล้วอนุโมทนา รูปหนึ่งกล่าวพรรณนาคุณของภพท้าวสักกะ รูปหนึ่งพรรณนาคุณภพของนาคราช เจ้าแผ่นดินบรรดากุกุมพีทั้งสอง คนหนึ่งปรารถนาภพท้าวสักกะ ก็บังเกิดเป็นท้าวสักกะ คนหนึ่งปรารถนาภพนาคก็เป็นนาคราชชื่อ ปาลิตะ ท้าวสักกะเห็นนาคนั้นมายังที่บำรุงของตน จึงถามว่า ท่านยังยินดีในกำเนิดนาคอยู่หรือ ปาลิตะนาคราช นั้นตอบว่า เราไม่ยินดีดอก ท้าวสักกะบอกว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจงถวายทานแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตระสิ

แล้วทำความปรารถนาจะอยู่ในที่นี้ เราทั้งสองจะอยู่เป็นสุข นาคราชนิมนต์พระศาสดา มาถวายมหาทาน 7 วัน แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งมี ภิกษุ 100,000 รูป เป็นบริวาร เห็น สามเณรโอรสของพระปทุมุตตรทศพลชื่ออุปเวตตะ วันที่ 7 ถวายผ้าทิพย์แต่ภิกษุสงฆ์มี พระพุทธเจ้าเป็นประมุข จึงปรารถนาตำแหน่งของสามเณร

อรรถกถาปุณโณวาทสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัญญาสก (เล่ม 3 ภาค 2 หน้า 449) พระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปแม่น้ำชื่อ นิมมทา ได้เสด็จไปถึงฝั่งของแม่น้ำนั้น นิมมทานาคราช ถวายการต้อนรับ พระศาสดาทูลเสด็จเข้าสู่ภพภาค ได้กระทำสักการพระรัตนตรัยแล้ว พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่นาคราชนั้นแล้ว ก็เสด็จออกจากภพภาค นาคราชนั้นกราบทูลขอว่า ได้โปรดประทานสิ่งที่พึงบำเรอแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงบทเจดีย์ รอยพระบาท ไว้ที่ฝั่งแม่น้ำ นิมมทา รอยพระบาทนั้นเมื่อคลื่นซัดมาก็ถูกปิด เมื่อคลื่นเลยไปแล้วก็ถูกเปิด กลายเป็นรอยพระบาทที่ถึงสักการอย่างยิ่ง เมื่อพระศาสดาทรงออกจากริมฝั่งแล้ว ก็เสด็จถึงภูเขาสัจจพันธ์ ตรัสกับพระสัจจพันธ์ว่า มหาชนถูกเธอทำให้จมลงในทางอบาย เธอต้องอยู่ในที่นี้แหละ แก่ลัทธิของพวกคนเหล่านี้เสีย แล้วให้พวกเขาดำรงอยู่ในทางพระนิพพาน แม้ท่านพระสัจจพันธ์นั้น ก็ทูลขอสิ่งที่จะต้องบำรุง พระศาสดาก็ทรงแสดงรอยพระบาทไว้บนหลังแผ่นดินที่เหมือนประทับตราไว้บนก้อนดินเหนียวสดๆ ฉะนั้นต่อจากนั้นก็เสด็จไปถึงพระเชตวัน

รัตนสูตร ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ (เล่ม 1 ภาค 1 หน้า 225) กล่าวถึงการต้อนรับของพญานาคว่า ครั้งนั้นพระเจ้าพิมพิสาร ทรงทำเรือขนาน 2 ลำ แล้วสร้างมณฑปประดับด้วยพวงดอกไม้ ปลูกตพุทธอาสน์ทำด้วยรัตนะล้วน ณ มณฑปนั้น ที่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์นั้น แม้ภิกษุ 500 รูปก็ลงเรือนั่งกันตามสมควร พระราชาส่งเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าลงน้ำ ประมาณแต่พระศอก กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่กันริมฝั่งแม่น้ำคงคานี้แหละ จนกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จกลับมา” แล้วก็เสด็จกลับ เทวดาเบื้องบนจนถึงอกนิษฐภพ ได้พากันทำการบูชานาคราชทั้งหลาย มีกัมพลนาคและอัสสตรนาค เป็นต้น ซึ่งอาศัยอยู่ใต้แม่น้ำคงคา ก็พากันทำการบูชาด้วยการบูชาใหญ่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปทางแม่น้ำคงคา สิ้นระยะทางไกลประมาณโยชน์หนึ่ง ก็เข้าเขตแดนของพวกเจ้าลิจฉวี กรุงเวสาลี

อรรถกถาชาดก เอกนิบาต ขุททกนิกาย ชาดก (เล่ม 3 ภาค 1 หน้า 58) กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเคยเป็นพญานาคว่า ในกาลนั้นพระมหาสัตว์ได้เป็นนาคราชนามว่า “อตุลละ” มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก พระยานาคนั้นได้ยินว่า พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว มีหมู่ญาติห้อมล้อมแล้ว ออกจากนาคพิภพ ให้กระทำการบรรเลงถวายด้วยทิพยดนตรี แต่

พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์บริวารแสนโกฏิ ถวายผ้าคู่เฉพาะองค์แล้วตั้งอยู่ในสรวง พระศาสดาแม้นั้นก็ทรงพยากรณ์เขาว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ชื่อเมฆลา พระราชาทรงพระนามว่า สุทัตตะ เป็นพระราชบิดาพระราชมารดาทรงพระนามว่าสิริมา พระอัครสาวกสององค์คือ สรรณะ และ ภาวัตตตะ พระอุปราชนามว่าอุเทนยะ พระอัครสาวกสององค์นามว่า โสณาและอุโปโสณา และต้นนาคฤกษ์เป็นไม้ตรีสรู พระสรีระสูงได้ 90 ศอก ประมาณพระชนมายุได้ 90,000 ปี ด้วยประการฉะนี้

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก (เล่ม 3 ภาค 1 - หน้า 76) ในกาลที่เป็นฉันทันตนาคราช ในคัมภีร์รุ่นหลัง กล่าวถึงพญานาคมากมาย เช่นใน ตำนานสิงหนวัติน กล่าวไว้ว่า เมื่อเจ้าเมืองสิงหนวัตินอพยพคนมาจากทางเหนือ พญานาคแปลงกายมาช่วยชี้ที่ตั้งเมืองใหม่ และขอให้อยู่ในทศพิชราชธรรม พอตกกลางคืน ก็ขึ้นมาสร้างคูเมือง 4 ด้าน เป็นเมืองนาคพันธุ์สิงหนวัติน ต่อมาเมื่อยกทัพปราบเมืองอื่นได้ และรวมดินแดนเข้าด้วยกัน จึงเปลี่ยนชื่อเป็น แคว้นโยนกนาคราช จากคตินี้ ที่เห็นได้ชัดก็คือ ที่ปราสาทพนมรุ้งจะมีคูเมืองที่เป็นสระน้ำ 4 ด้าน รอบปราสาท และมี พญานาค อยู่ด้วย ตามความเชื่อของคนสมัยโบราณ นาคจะมีความหมายเป็นอย่างอื่นไม่ได้นอกจากน้ำ เช่น การสร้างศาสนสถานไม่ว่าจะเป็นอุโบสถ นาคที่ราวบันได จึงมี พญานาค ซึ่งตามความเชื่อ การสร้างต้องสร้างกลางน้ำ เพื่อให้ดูเหมือนว่า ศาสนสถาน นั้นลอยอยู่เหนือน้ำ แต่ก็ไม่ต้องสร้างจริงๆ เพียงแต่มีสัญลักษณ์ พญานาค ไว้เช่นที่ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์

สรุป

พญานาคในพุทธศาสนาเริ่มปรากฏขึ้นในคัมภีร์ตั้งแต่พระพุทธเจ้าอธิฐานจิตลอยเถาที่แม่น้ำเนรัญชราก่อนตรัสรู้ และหลังจากที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว ประทับที่ต้นไม้ "มุจลินท์" ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข อยู่ 7 วัน คราวเดียวกันนั้นมีฝนตกพรำๆ ประกอบไปด้วยลมหนาวตลอด 7 วัน ได้มีพญานาคชื่อมุจลินท์ เข้ามาวางด้วยขด 7 รอบพร้อมกับแผ่พังพานปกพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะป้องกันฝนตกและลมมิให้ถูกพระวรกาย หลังจากฝนหายแล้ว คลายขนดออก แปลงเพศเป็นชายหนุ่มยืนเฝ้าที่เบื้องพระพักตร์ด้วยความศรัทธาอย่างแรงกล้า จนกลายมาเป็นตำนานพระนาคปรก นอกจากนั้นแล้วในคัมภีร์พระไตรปิฎกยังได้กล่าวถึงพญานาคอีกนานัปการ เช่น อปถาลนาคราช จุโฬรนาคราช มโหธรนาคราช อคคิสิขนาคราช ฐุมสิขนาคราช อาลวาฬนาคราช ในอรรถกถาพระวินัย สมันตปาสาทิกา มหาวิภังควรรณา ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ปุ

ริสทम्मสารถิ ได้ทรงฝึกแล้ว ทรงทำให้สิ้นพยศแล้วให้ตั้งอยู่ในสธระณะและศีลทั้งหลาย กภาพนาคราช ในอรรถกถาปาสราสีสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ และอรรถกถาพระ สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ได้กล่าวถึงคราที่พระพุทธเจ้าทรงอธิษฐานลงถาดริมฝั่ง แม่น้ำเนรัญชรา ตกลงสู่พื้นพิภพวางทับถาดของพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ มีเสียงดังกรึก ๆ แล้วได้วางรองอยู่ใต้ถาดเหล่านั้น

กาลนาคราช ครั้นได้สดับเสียงนั้นแล้ว กล่าวว่า เมื่อวานนี้พระพุทธเจ้าทรง บังเกิดแล้วองค์หนึ่ง วันนี้บังเกิดอีกองค์หนึ่ง ปาลิตะนาคราช ในอรรถกถารัฐบาลสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์ ผู้ถวายมหาทาน 7 วัน แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งมี ภิกษุ 100,000 รูป เป็นบริวาร แล้วปรารถนาตำแหน่งของสามเณร เหมือนกับสามเณรโอรส ของพระปฐมุตตรทศพลชื้ออุปเวระตะ นิมมทานาคราช ในอรรถกถาปุณโณวาทสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก์ ได้ถวายการต้อนรับ พระศาสดาทูลเสด็จเข้าสู่ภพภาค ได้ กระทำสักการะพระรัตนตรัยแล้ว พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่นาคราชนั้นแล้ว ก็เสด็จ ออกจากภพภาค นาคราชนั้นกราบทูลขอว่า ได้โปรดประทานสิ่งที่พึงบำเรอแก่ข้า พระองค์ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงบทเจดีย์รอยพระ บาท ไร่ที่ฝั่งแม่น้ำนิมมทา เพื่อให้พวกพญานาคได้สักการบูชา กัมพลนาคราชและอัส สตรนาคราช ในรัตนสูตร ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ากับหมู่ภิกษุ 500 รูป เสด็จลงเรือประทับในแม่น้ำคงคาสูเมืองกรุงเวสาลี พญานาคทั้งสองได้ทำการ บูชาอันยิ่งใหญ่เช่นกัน อตุลนาคราช ในอรรถกถาชาดก เอกนิบาต ขุททกนิกาย ชาดก ยังได้กล่าวถึงว่าเป็นนาคราชผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ทำการสักการะพระพุทธเจ้า จนได้รับคำพยากรณ์จากพระศาสดาว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต ฉันทันตนาคราช ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ได้กล่าวถึงตำนานบทบาทใน การสร้างเมืองสิงหนวัติอีกด้วย สำหรับไทยความเชื่อเรื่องพญานาคถือว่ามีคามผูกพัน กับเกี่ยวกับการบูชา ขอปพรโชคลาภ และพระพุทธศาสนาด้านอาราม โบสถ์ วิหาร บันได สระน้ำ ตลอดจนจิตรกรรมฝาผนัง หรือแม้ทั่วประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเขตลุ่ม แม่น้ำโขงเองก็มีทัศนะเกี่ยวกับพญานาคเช่นกัน โดยความสำคัญนั้นแตกต่างกันไป เช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

- พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ. (2553). อ้างใน อนัญญา ปานจีน, “การศึกษา คติ ความเชื่อเรื่องพญานาค ในพื้นที่อีสานตอนบน เพื่อเสนอแนวทางสู่การออกแบบสถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑ์นาคา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- 7 สถานที่ในตำนาน ตามรอยพญานาค (ที่มีอยู่จริงปัจจุบัน). สืบค้นเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2560, จากเว็บไซต์ : <https://pantip.com/topic/36089705>.
- ตำนานพญานาค. สืบค้นข้อมูลเมื่อ 14 กรกฎาคม 2560. จากเว็บไซต์ : http://www.nagasavan.com/web/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=54
- นาค วิถีพีเดีย สารานุกรมเสรี, สืบค้นเมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม 2560, จากเว็บไซต์: <https://th.wikipedia.org/wiki/นาค>.
- พญานาคคืออะไร?, สืบค้นข้อมูลเมื่อ 14 กรกฎาคม 2560. จากเว็บไซต์ : <http://www.bloggang.com/viewblog.php?id=travelaround&date=23-04-2009&group=6&gblog=24>.